

Η ΕΙΡΗΝΗ ΣΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟ

‘Η έννοια τῆς εἰρήνης συνδέεται στενά μ’ ἐκείνη τοῦ πολέμου. Πόλεμος καὶ εἰρήνη εἶναι ἐναλλακτικές καταστάσεις ποὺ ἡ μιὰ προαναγγέλλει, προετοιμάζει καὶ προκαλεῖ τὴν ἄλλη. ‘Ο πόλεμος ἐξ ἄλλου πάντοτε ἔπεται ἢ προηγεῖται ἐκείνης σὲ μεγαλύτερα ἢ μικρότερα χρονικά διαστήματα. ‘Ο Πλάτων ἀναφέρει στοὺς *Νόμους*¹ ὅτι ὁ σωστὸς πολιτικὸς πρέπει νὰ θεσπίζει τοὺς νόμους ποὺ ἀφοροῦν τὸν πόλεμο ἀποβλέποντας στὴν εἰρήνη καὶ ὄχι ἀντίστροφα: οὐτ’ ἂν πολιτικὸς γένοιτο ὀρθῶς... εἰ μὴ χάριν εἰρήνης τὰ πολέμου νομοθετοῖ.

Παρατηροῦμε λοιπὸν ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἀκόμα οἱ ἄνθρωποι εἶχαν διαπιστώσει πὼς ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ κάνουν πόλεμο στὴν πραγματικότητα ἐπιδιώκουν τὴν καθιέρωση συνθηκῶν εἰρήνης. Δὲν μισοῦν τὴν εἰρήνη, ἀλλὰ τίς συγκεκριμένες συνθήκες διαβίωσής τους, ἐπιθυμώντας ἔτσι μιὰ εἰρήνη ποὺ θὰ ἀνταποκρίνεται στὶς προσδοκίες τους καὶ θὰ τοὺς ἐξασφαλίζει ἱκανοποιητικὴ ζωὴ². ‘Η έννοια τῆς εἰρήνης πρέπει ἐν τούτοις νὰ συνδυάζεται μ’ ἐκείνη τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, γιατί μιὰ εἰρήνη ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ μιὰ ὁμάδα ἰσχυρῶν εἶναι κατὰ βάθος συγκαλυμμένος πόλεμος.

Στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους ἐξετάζεται τόσο τὸ ζήτημα τῆς εἰρήνης ὅσο καὶ ἐκεῖνο τοῦ πολέμου. ‘Ο φιλόσοφος ἀναφέρεται ἀρκετὰ συχνὰ σ’ αὐτὰ τὰ θέματα καὶ προτείνει ἓνα πολιτικὸ σύστημα ποὺ θὰ κάνει τοὺς ἀνθρώπους εὐτυχισμένους. ‘Ο ‘Ηράκλειτος, ἀντίθετα, ἐκφράζει τὴ σκέψη του μὲ ἀφορισμοὺς καὶ ὑπονοούμενα. Γι’ αὐτὸ θὰ ἀρχίσουμε μὲ τὴν ἐξέταση τῶν πλατωνικῶν κειμένων, ἂν καὶ ὁ ‘Ηράκλειτος προηγεῖται χρονικά τοῦ Πλάτωνος.

‘Η εἰρήνη, έννοια κατ’ ἐξοχὴν κοινωνικοπολιτικὴ, παίρνει στὸν Πλάτωνα ξεχωριστὴ σημασία. ‘Ο ὅρος αὐτὸς δὲν ἀπαντᾷ συχνὰ στὰ πλατωνικά κείμενα. Μποροῦμε ὅμως νὰ τὸν συσχετίσουμε μὲ ἄλλους ὅπως εἶναι οἱ ὅροι: «ἁρμονία», «φιλία», «δικαιοσύνη», “εὐνομία” ἢ “αἰδώς”. ‘Ο ἴδιος ὁ φιλόσοφος ἀναφέρει

1. Πλάτωνος, *Νόμοι*, Α’, 628d-e.

2. ‘Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, Β’, 1271b 2 sqq., P.-J. Proudhon, *La guerre et la paix, Oeuvres Complètes*, Paris, 1923, Vol. IX, I 91. Θ. Βέικου, ‘*Εν πολέμῳ...*’, Ἀθήνα 1993, σ. 47, 55.

στοὺς *Νόμους* οτι οἱ θεοὶ ἔδωσαν στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἐποχὴ τοῦ Κρόνου εἰρήνην τε καὶ αἰδῶ καὶ εὐνομίαν καὶ ἀφθονίαν δίκης³.

Ὁ φιλόσοφος τοποθετοῦσε τὴν εὐτυχία στὴν ἐγκαθίδρυση τῆς εἰρήνης σὲ κάθε ἐπίπεδο: ἀτομικὸ - κοινωνικὸ - πολιτικὸ. Σύμφωνα μὲ τὴ διδασκαλία του ὁ, τιδὴποτε ἀφορᾷ τὴν πολιτεία ἀνάγεται στὸν ἄνθρωπο. Ἀναφέρει λοιπὸν στὴν *Πολιτεία*⁴:

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Οὐκοῦν μείζον πόλις ἐνὸς ἀνδρός;

ΑΔΕΙΜΑΝΤΟΣ: Μείζον ἔφη.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ: Ἴσως τοίνυν πλείων ἂν δικαιοσύνη ἐν τῷ μείζονι ἐνείη καὶ ῥᾶων καταμαθεῖν. εἰ οὖν βούλεσθε, πρῶτον ἐν ταῖς πόλεσι ζητήσωμεν ποῖόν τί ἐστίν· ἔπειτα οὕτως ἐπισκεψώμεθα καὶ ἐν ἐνὶ ἐκάστῳ, τὴν τοῦ μείζονος ὁμοιότητα ἐν τῇ τοῦ ἐλάττονος ἰδέᾳ ἐπισκοποῦντες.

Ἡ πολιτεία ἔχει συνεπῶς μιὰ σχέση ὁμοιότητος καὶ ἀντιστοιχίας πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Ὁ ἄνθρωπος πάλι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ψυχὴ του:

...λείπεται οἶμαι... ἢ εἴπερ τί ἐστι, μὴδὲν ἄλλο τὸν ἄνθρωπον συμβαίνειν ἢ ψυχῇ... Ἐτι οὖν τί σαφέστερον δεῖ ἀποδειχθῆναι σοι ὅτι ἡ ψυχὴ ἐστὶν ἄνθρωπος;⁵.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀντίληψή ἰσχύει τὸ ἀκόλουθο σχῆμα:

α) Εἰρήνην ἢ ἁρμονία στὴν ψυχῇ, ὅταν οἱ ἐσωτερικὲς τῆς δυνάμεις διατηροῦνται στὴ σωστὴ τους θέση (τὸ λογιστικὸ ἄρχει μὲ τὴ βοήθεια τοῦ θυμοειδοῦς καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸ ὑπακούει)⁶.

Ὁ Πλάτων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρῶτῃ περίοδο τῆς δημιουργίας του, πίστευε ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑτερογενῆ στοιχεῖα. Ἐχομε λοιπὸν τρεῖς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες στὴν πραγματικότητα εἶναι τρόποι ἐνέργειας ἢ ροπές: ἡ τυφλὴ καὶ ἀστοχάστη τάση ποὺ μᾶς σπρώχνει πρὸς τὶς ἀπολαύσεις εἶναι τὸ ἐπιθυμητικὸ. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ ἄλλη δύναμη ποὺ τείνει νὰ τὴν ἀναχαιτίσει· πρόκειται γιὰ τὸ λογιστικὸ, τὸ γαλήνιο καὶ θεϊκὸ μέρος τοῦ ἑαυτοῦ μας, ὅπου ἐδρεῖται ἡ νόησις. Αὐτὸ συμμαχεῖ συχνά μὲ τὸ θυμοειδές, τὴ συγκινησιακὴ ροπὴ τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ δύο ἄλλα μέρη τῆς καὶ τάσσε-

3. Πλάτωνος, *Νόμοι*, IV 713e. Σὲ κάποια ἄλλα σημεία τῶν πλατωνικῶν διαλόγων ἡ εἰρήνη συνδέεται μὲ τὴ φιλίᾳ ἢ τὴ φιλοφροσύνη (*Συμπόσιον*, 195 c· *Νόμοι*, I 628 c).

4. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, II 368e - 369a. Βλέπε ἐπίσης W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Vol. IV: *Plato: the man and his dialogues, earlier period*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993 [First published 1975], σ. 474-476.

5. Πλάτωνος, *Ἀλκιβιάδης*, 130 c. Βλέπε ἐπίσης *ibid.* 130 b: 'Ἀλλ' ἄρα τὸ συναμφοτέρον τοῦ σώματος (ἡ ψυχῇ) ἄρχει, καὶ ἐστὶ δὴ τοῦτο ἄνθρωπος;

6. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, II 441e - 442b, 443c - 444a, ὅπου ἡ δικαιοσύνη ὀρίζεται ὡς οἰκαιοπραγία ἢ ἁρμονία τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς. Βλέπε ἐπίσης *ibid.* IX 580e - 581b. Κ. Βουδούρη, «Δικαιοσύνη καὶ ἡθική», στὸν *Τόμο Περὶ Δικαιοσύνης*, Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἑταιρεία, Ἐκδότης Καθηγητῆς Κ. Βουδούρης, Ἀθήνα 1989, σ. 76.

ται κάποτε μὲ τις κατώτερες ἐπιθυμίες, ἐνῶ κάποιες ἄλλες φορὲς βοηθεῖ ἀποφασιστικά τὸ νοῦ νὰ κατευθύνει τὴν προσωπικότητά μας⁷.

Ἡ σύγκρουση ποὺ λαμβάνει χώρα μέσα στὴν ψυχὴ εἶναι ἀναπόφευκτη, γιὰτι διαφορετικὴ εἶναι ἡ φύση ἀλλὰ καὶ οἱ στόχοι τοῦ κάθε μέρους της: τὸ ἐπιθυμητικὸ μᾶς ὠθεῖ πρὸς τὰ πάθη, ἐνῶ τὸ λογιστικὸ πρὸς τὸν ἥρεμο στοχασμό, τὴ γνώση καὶ τὴ φιλοσοφία. Ἄν τὸ ἐπιθυμητικὸ κυριαρχήσει πάνω στὰ δύο ἄλλα μέρη συσκοτίζει τὴ νόηση καὶ ἐπιβάλλει στὸν ἄνθρωπο κάθε μορφὴ ἀδικίας, ἡ ὁποία θὰ ἐξασφαλίσει στὸν ἄπληστο μιὰ μεγάλῃ περιουσία. Αὐτὴ θὰ τοῦ ἐπιτρέψει μὲ τὴ σειρὰ της νὰ ικανοποιεῖ τὰ συνεχῶς αὐξανόμενα πάθη του. Στὴν ἀνωτέρω περίπτωσι τὴ σύγκρουση ἀνάμεσα σὲ ἀδικοῦντα καὶ ἀδικούμενα εἶναι ἀναπόφευκτη.

Ὁ δίκαιος, ἀντίθετα, ἀφήνει τὸ νοῦ νὰ κατευθύνει τὴ ζωὴ του, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ ὕλικά ἀγαθὰ. Ὡς συνέπεια ἔρχεται τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸς ποτὲ δὲν ἀδικεῖ τοὺς ἄλλους· ἀντίθετα τοὺς βοηθεῖ σὲ κάθε δυσκολία, συνυπάρχοντας εἰρηνικά μὲ ὅλους⁸. Κάτω ἀπὸ τὴν προοπτικὴ αὐτὴ μπορούμε νὰ ὁμιλοῦμε γιὰ εἰρήνη τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ γιὰ τὴν τάξη ἐκείνῃ ποὺ διατηρεῖ κάθε μιὰ ἀπὸ τις ψυχικὲς μας δυνάμεις στὴ σωστὴ της θέσῃ⁹.

β) Ἐχομε ἐπίσης εἰρήνη στὴν πολιτεία, ὅταν ἐκεῖνοι ποὺ τὴν ἀποτελοῦν (οἱ ἄρχοντες, οἱ πολεμιστὲς καὶ οἱ χειρώνακτες) ζοῦν ἄρμονικά, χωρὶς κανέναν νὰ ἀναιμιονογεῖται στὰ ἀλλότρια¹⁰. Ἐξ ἄλλου σὲ μιὰ δίκαιη πολιτεία οἱ ἔριδες εἶναι τελείως περιττές.

Ὁ Πλάτων ἤξερε καλὰ ὅτι ὁ ἀφανισμὸς τῶν πόλεων προέρχεται λιγώτερο ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐχθροὺς καὶ περισσότερο ἀπὸ τις ἐσωτερικὲς διαμάχες¹¹. Γι' αὐτὸ ἀποδίδει τεράστια σημασία στὴν ἐνότητα τῆς πόλης. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐνότητα ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν εἰρηνικὴ καὶ δίκαιη συνύπαρξιν τῶν πολιτῶν καὶ ποὺ μοιάζει πολὺ μὲ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου ὀργανισμοῦ: ὅπως τὰ μέλη τοῦ σώματός μας εἶναι ἀδιάσπαστα ἐνωμένα μεταξὺ τους, ἔτσι πρέπει νὰ

7. Πλάτωνος, *Φαῖδρος*, 246a· *Πολιτεία*, IV 439d-441b, IX 588c - 589a· *Τίμαιος*, 41d κ.έ. F. A. Wilford, "The status of reason in Plato's psychology", *Phronesis*, 1959 (4), no 1, σ. 58. J. Chaux - Ruy, *La pensée de Platon*, Paris, Bordas, 1966, σ. 200. J. M. Paise, "La métaphysique de l'âme humaine dans le *Phèdre* de Platon", *Bulletin de l'Association Guillaume Budé*, 1972 (31), n. 4, σ. 469 - 478. W.K.C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Vol. IV: *Plato: the man and his dialogues*, σ. 476-478.

8. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, III 412d κ.έ., VII 517c - d, 540 a-b, ὅπου ἔχομε τὴν περιγραφή τοῦ ἄρχοντα φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀπόλυτα δίκαιος. Βλέπε ἐπίσης J. Luccioni, *La pensée politique de Platon*, Paris, P.U.F., 1958, σ. 182-183.

9. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, IV 441d-e.

10. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, IV 420a κ.έ., 443d-e.

11. Fr. Châtelet, *Platon*, Paris, Edition Gallimard, 1965, σ. 213.

ζοῦν καὶ οἱ πολῖτες τοῦ ἰδανικοῦ κράτους, συμμετέχοντας ὅλοι στίς χαρὲς καὶ στίς λύπες τῶν ἄλλων σὰν νὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια μεγάλη οἰκογένεια¹². Μόνο τότε θὰ εἶναι εὐτυχημένοι: ... νῦν μὲν οὖν, ὡς οἰόμεθα τὴν εὐδαίμονα πλάττομεν (πολιτεία) οὐκ ἀπολαβόντες ὀλίγους ἐν αὐτῇ τοιοῦτους τινὰς τιθέντες, ἀλλ' ὅλην¹³.

Γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ τὸ ἰδανικὸ αὐτό, πρέπει ὁ καθένας νὰ τοποθετεῖται ἐκεῖ πού εἶναι ἐκ φύσεως προορισμένος (πρὸς δ' ἐπεφύκει ἕκαστος)¹⁴. Στὴν πλατωνικὴ πολιτεία αὐτὸ πού λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν εἶναι ἡ προσωπικὴ ἀξία τοῦ κάθε πολίτη, ἡ ὁποία τὸν κατατάσσει στὴ μιὰ ἢ στὴν ἄλλη κατηγορία. Ὅταν ὅλοι ἀσκοῦν τὸ ἐπάγγελμα πού τοὺς ἀρμόζει, εἶναι ἱκανοποιημένοι μὲ αὐτὸ πού κάνουν καὶ δὲν συγκρούονται μὲ τοὺς συμπολίτες τους. Ἡ εἰρήνη βασιλεύει καὶ ἡ εὐημερία ἀπλώνεται παντοῦ: φιλόσοφοι, στρατιῶτες, τεχνίτες εἶναι ἐξ ἴσου εὐτυχημένοι¹⁵.

Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει μιὰ λογικὴ πολὺ ἰσχυρή, ἀν καὶ ὡς πρὸς τὴν πραγμάτωσή της παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίες. Οἱ πραγματικὲς πολιτείες ἀδιαφοροῦν γιὰ τίς φυσικὰς κλίσεις τῶν πολιτῶν· ἐπὶ πλεόν δὲν περιλαμβάνουν μόνο ἀνθρώπους δίκαιους καὶ εἰρηνικούς, ἀλλὰ καὶ ἄδικους ἢ πλεονέκτες πού προκαλοῦν συνεχεῖς διαμάχες, εἴτε κυβερνῶντες εἴτε κυβερνῶμενοι εἶναι αὐτοί, πρᾶγμα πού εἶχε συνειδητοποιήσει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων, ὅταν ὁμολογοῦσε ὅτι δὲν θὰ ὑπάρξει ποτὲ (οὐδαμοῦ οὐδαμῶς) σὲ κανένα μέρος τῆς γῆς οὔτε πόλη οὔτε κυβερνήτης οὔτε πολίτευμα τέλειο ἐκτὸς καὶ ἀν τοῦτο συμβῇ σὲ κάποια πολὺ μικρὰ διαστήματα (ἀλλ' ἢ κατὰ βραχύ¹⁶).

Ὁ φιλόσοφος στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς συλλογιστικῆς δὲν διστάζει νὰ καταδικάσει τοὺς πολέμους καὶ πρὸ παντὸς τοὺς ἐμφυλίου, ὅπως φαίνεται στὰ ἀκόλουθα χωρία:

12. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, V 462c sqq. Δ. Παπαδῆ, «Ἄτομο καὶ πολιτεία στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Πλάτωνα», στὸν Τόμο: *Πλατωνικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία*, Ἐκδότης Καθηγητῆς Κ. Βουδούρη, Διεθνὲς Κέντρον Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας καὶ Πολιτισμοῦ. Ἀθῆνα 1997, σ. 113-114.

13. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, IV 420c. Βλέπε ἐπίσης *ibid.*, 420b, 421b, 428c-d. Κ. Βουδούρη, *Ψυχὴ καὶ πολιτεία*, Ἀθῆνα 1970, σ. 65-66. Α. J. Festugière, *Contemplation et vie contemplative selon Platon*, Paris, J. Vrin, 1967, σ. 285, 362.

14. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, II 374b. Βλέπε ἐπίσης *ibid.*, III 394e, IV 433e, ὅπου ἡ δικαιοσύνη ὀρίζεται ὡς ἡ τοῦ οἰκείου τε καὶ ἑαυτοῦ ἕξις καὶ πρᾶξις. Βλέπε ἀκόμα Κ. Βουδούρη, «Δικαιοσύνη καὶ ἠθική», σ. 75-76.

15. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, III 412 a sqq. Κ. Βουδούρη, *Ψυχὴ καὶ πολιτεία*, σ. 58. Α. J. Festugière, *Contemplation et vie contemplative selon Platon*, σ. 364. W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Vol. IV, σ. 461-470.

16. Πλάτωνος, *Νόμοι*, IX 875c-d. Βλέπε ἐπίσης *Πολιτεία*, VI 499b-c, 592a-b.

α) στὸ *Σοφιστή*, ὅπου ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ τὸν πόλεμο βίαιο κυνήγι, δηλαδὴ τὸν χαρακτηρίζει σὰν κάτι ποὺ δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μετὰ τὴν ἀξίαν παρὰ μόνον μετὰ τὸ κέρδος, ἀφαιρώντας ἔτσι κάθε πρόσχημα ἰδεολογίας καὶ ἠθικῆς ἀπὸ τοὺς ἐπιτιθέμενους καὶ κατατάσσοντάς τους στὸ εἶδος τῶν ἀρπακτικῶν θηρίων¹⁷.

β) στὴν *Πολιτεία*, ὅπου ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ ἐμφύλιος πόλεμος (ἡ στάσις) εἶναι μιὰ ἀρρώστια (νόσος) τῆς πόλης, δηλαδὴ κάτι ποὺ τὴν καταστρέφει, πολλὰς φορές μάλιστα ἀνεπανόρθωτα, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ εἰρήνη εἶναι ἡ ὑγεία τῆς¹⁸.

Ἐν τούτοις ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ τελικὰ τὸν πόλεμο ὡς κάτι τὸ ἀναπόφευκτο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν τάξη τῶν πολεμιστῶν ποὺ ἐγκαθιδρύει στὴν πολιτεία του καὶ ἀπὸ τὴν ὁδηγίαν ποὺ μᾶς παρέχει σχετικὰ μετὰ τὸν τρόπο ποὺ πρέπει νὰ ἐκπαιδεύονται καὶ νὰ πολεμοῦν οἱ φύλακες γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς ἐχθρούς¹⁹.

Ὁ Πλάτων κάνει ἐπίσης λόγο γιὰ τὴν τιμωρίαν καὶ τὴν ἀνταμοιβὴν τῶν στρατιωτῶν. Ἀναφέρει π.χ., ὅτι, ἂν ἓνας ἀπὸ τοὺς πολεμιστὰς ἐγκαταλείψει τὴν τάξιν του ἢ πετάξῃ τὰ ὅπλα, θὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὸ ἐξῆς στοὺς χειρωνάκτες ἢ τοὺς τεχνίτας. Ἄν πάλι κάποιος ἀφθεῖ νὰ συλληφθῇ ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, θὰ ἐγκαταλειφθῇ στὴν τύχην του. Ἀντίθετα ἐκεῖνος ποὺ διακρίνεται γιὰ τὸ θάρρος του θὰ στεφανώνεται καὶ θὰ δοξάζεται²⁰. Ἄς σημειώσουμε ἀκόμα τὸ θαυμασμό ποὺ δείχνει ὁ φιλόσοφος γιὰ τοὺς Σπαρτιατὰς ποὺ ἦταν κατ' ἐξοχὴν πολεμικὸ φύλο²¹.

Ὁ ἰδρυτὴς τῆς Ἀκαδημίας, ζῶντας ἀπὸ κοντὰ ὅλη τὴ φρίκην τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, διαπίστωσε ὅτι ἡ πολιτεία πρέπει νὰ εἶναι ὀργανωμένη στρατιωτικὰ, προκειμένου νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς καὶ νὰ ἐπιβιώσῃ μέσα σ' ἓνα βίαιον κόσμον. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητος ἓνας ἰσχυρὸς στρατός, ἱκανὸς νὰ τὴν ὑπερασπισθῇ σὲ περίπτωσιν ἐχθρικῆς ἐπίθεσης. Κατὰ συνέπειαν τοῦ

17. Πλάτωνος, *Σοφιστής*, 222c. Βλέπε ἐπίσης *Πολιτεία*, II 373e κ.ε. ὅπου ὡς αἰτία τοῦ πολέμου θεωρεῖται ἡ ὑπερμετρὴ πλεονεξία.

18. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, V 470c-d· *Νόμοι*, I 628a-c. A. Brancacci, «Justice, war and civil war in Plato's *Laws*, 624a - 630e», στὸν Τόμο: *Περὶ δικαιοσύνης*, σ. 87 κ.ε.

19. *Ibid.*, IV 429d - 430b, V 468a, VII 537a.

20. *Ibid.*, V 468a κ.ε., 469b - 470b. Ὁ φιλόσοφος ἀναφέρει συγκεκριμένα ὅτι οἱ ἔφηβοι ποὺ ἔχουν συστρατευθεῖ μαζί του θὰ συγχάιρουν τὸν ἀνδρεῖο πολεμιστὴ, σφίγγοντάς του τὸ χεῖρ, ἀκόμα δὲ θὰ τὸν φιλοῦν καὶ θὰ φιλοῦνται ἀπὸ αὐτόν, ἔτσι ὥστε τὸ ἐρωτικὸ ἢ τὸ συναισθηματικὸ κίνητρο νὰ ὀθεῖ ὅλο καὶ περισσότερους σὲ ἀνδραγαθήματα. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ἐδῶ τὸν τεράστιον ρόλον τῆς παιδευτικῆς στὴν ἰδιωτικὴ ἀλλὰ καὶ στὴ δημόσια ζωὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

21. Πλάτωνος, *Πολιτεία*, V 452c-d.

χρειάζεται μιὰ τάξη ἀρχόντων-φυλάκων, ἐκπαιδευμένων φιλοσοφικά καὶ στρατιωτικά καὶ ἐπὶ πλεόν μιὰ ἄλλη τάξη ἀποκλειστικά πολεμιστῶν²².

Στοὺς Νόμους παραδέχεται μάλιστα ὅτι οἱ διάφορες πόλεις βρίσκονται πάντοτε σ' ἓνα συνεχῆ, φανερό ἢ ἀφανῆ, πόλεμο μεταξύ τους: ἄνοιαν δὴ μοι δοκεῖ καταγινῶναι τῶν πολλῶν ὡς οὐ μανθανόντων ὅτι πόλεμος ἀεὶ πᾶσιν διὰ βίου συνεχῆς ἐστὶ πρὸς ἀπάσας τὰς πόλεις²³. Καὶ λίγο πὺδ κάτω προσθέτει πῶς, ὅταν οἱ ἄνθρωποι μιλοῦν γιὰ τὴν εἰρήνην, στὴν πραγματικότητα σκέπτονται τὸν πόλεμο, ὠθούμενοι ἀπὸ μιὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα: ἦν γὰρ καλοῦσιν οἱ πλείστοι τὸν ἀνθρώπων εἰρήνην, τοῦτ' εἶναι μόνον ὄνομα, τῷ δ' ἔργῳ πᾶσαις πρὸς πάσας τὰς πόλεις ἀεὶ πόλεμον ἀκήρυκτον κατὰ φύσιν εἶναι²⁴.

Ἡ ἀνωτέρω ἀποψη προσεγγίζει τὸν Πλάτωνα μὲ τὸν Ἡράκλειτο, ὁ ὁποῖος πίστευε ὅτι ὁ πόλεμος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀναγκαῖος (γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεῶν)²⁵, ἀλλὰ συνιστᾷ ἓνα νόμο πού διέπει τὰ πάντα, ἐφ' ὅσον ταυτίζεται μὲ τὴ γενεσιουργὸ δύναμη ὅλων τῶν πραγμάτων: πόλεμος πάντων μὲν πατὴρ ἐστὶ, πάντων δὲ βασιλεύς²⁶. Ὁ φιλόσοφος ἀπορρίπτει κατηγορηματικά τὸ ἰδανικὸ ἐνὸς εἰρηνικοῦ κόσμου καὶ στὴ θέση του προτείνει μιὰ παράδοξη θεωρία. Σύμφωνα μ' αὐτὴν ἡ εἰρήνη εἶναι τὸ ἴδιο καλὴ μὲ τὸν πόλεμο, γιατί σὲ κοσμικὸ ἐπίπεδο δὲν ὑπάρχουν καλὲς καὶ κακὲς καταστάσεις, παρὰ μόνο συνυπαρξὴ ἀντιθέτων δυνάμεων, ἡ ὁποία εἶναι πάντοτε καλὴ καὶ δίκαιη²⁷. Ὁ παντοδύναμος αὐτὸς πόλεμος μπορεῖ ἔτσι, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν εἰρήνην, νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴ δικαιοσύνη ἢ ἀκόμη καὶ μὲ τὸ θεό: ὁ θεὸς ἡμέρῃ εὐφρόνῃ, χεῖμὸν θέρος, πόλεμος εἰρήνην...²⁸.

22. W. B. Gallie, *Philosophers of Peace and War*, Cambridge 1979, σ. 63, Θ. Βέικου, *Ἐν πολέμῳ...*, σ. 133. Fr. Châtelet, *Platon*, Edition Gallimard, Paris, 1965, σ. 212-213.

23. Πλάτωνος, *Νόμοι*, I 625e.

24. Πλάτωνος, *Νόμοι*, I 626a.

25. VS (H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Zürich, Hildesheim, Weidmann, 1985, Vol. I), B 53. Βλέπε καὶ VS B 80, ὅπου ὁ πόλεμος φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ μ' ἓνα περιεργὸ τρόπο το συνδετικὸ σημεῖο ὅλων τῶν πραγμάτων: εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυνόν. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς συλλογιστικῆς ὁ Ἐφῆσιος φιλόσοφος διακηρύσσει μάλιστα ὅτι ὅσοι σκοτώνονται στὸν πόλεμο ἀξίζουν κάθε τιμὴ ἀπὸ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους (VS, B 24). Πβ. ἐπίσης B 25, B 29, B 49. W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, trans. by E. Robinson, London, Oxford University Press, 1967, σ. 118-119.

26. VS, B 80.

27. W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Vol. I: *The Earlier Presocratics and the Pythagoreans*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988 [First published 1962], σ. 448-449.

28. VS, B 67. Βλέπε ἐπίσης VS, B 80: ...δίχην ἔριν...

Οἱ ἀνθρώπινοι ἀνταγωνισμοὶ εἶναι ἀπλῶς ἓνα μικρὸ μέρος αὐτῆς τῆς αἰώνιας κοσμικῆς διαμάχης, ἡ ὁποία ἐνυπάρχει σὲ ὅλα τὰ ζεύγη τῶν ἀντιθέτων καὶ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα μιὰ ἀφανῆ ἀλλὰ παντοδύναμη ἁρμονία²⁹. Ἡ ἁρμονία αὕτη μπορεῖ κάλλιστα νὰ ταυτισθεῖ μετὰ τὴν εἰρήνην³⁰ ποὺ ἀναδεικνύεται ἔτσι ἰσχυρότερη τοῦ πολέμου, γιατί δὲν ἀποτελεῖ πλέον μόνον τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ζεύγη τῶν ἀντιθέτων³¹, ἀλλὰ νοεῖται ὡς μιὰ ὑπέρτατη δύναμη ποὺ τὰ ὑπερβαίνει καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὴ μυστικὴ βάση τους.

Ὅσοτερά ἀπὸ ὅσα προαναφέρθηκαν μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ πόλεμος θὰ ὑπάρχει πάντα ὅσο ὑπάρχουν ἄνθρωποι, πρῶγμα ποὺ εἶχαν συνειδητοποιήσει τόσο ὁ Πλάτων ὅσο καὶ ὁ Ἡράκλειτος, ἀλλὰ ἂν ἡ λογικὴ καὶ ἡ μετριοπάθεια κυριαρχήσουν στὰ κράτη, αὐτὸς θὰ γίνεται ὅλο καὶ πιὸ σπάνιος.

29. VS, B 51, B 54, Θ. Βέικου, *Ἐν πολέμῳ...*, σ. 223-225, 291.

30. Ἡ ταύτιση τῆς ἁρμονίας μετὰ τὴν εἰρήνην ἐπιτυγχάνεται εὐκόλως, δεδομένου ὅτι καὶ οἱ δύο ἔννοιες εἶναι τὸ ἀντίθετο τοῦ πολέμου. Στὴν περίπτωση αὕτη μάλιστα ἡ εἰρήνη (ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ πόλεμος) ἐπεκτείνεται πέραν τοῦ κοινωνικοῦ καὶ σὲ κοσμικὸ ἐπίπεδο.

31. VS, B 67.